

ПАНОРАМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЖИТТЯ У ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ ПЕРІОДИЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті аналізується європейська тематика публіцистичних періодичних видань Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. з метою реконструкції комплексного уявлення читачів зазначеної друкованої продукції про реалії тогочасного життя населення Європи.

Ключові слова: Європа, публіцистична періодика, європейський стиль життя.

Сучасна Україна переживає сьогодні важливий етап свого становлення як суверенної національної держави, прагнучи водночас органічного інтегрування в Європу. Це обумовлено бажанням українців завершити розпочаті реформи для облаштування свого життя за високими європейськими стандартами, що дозволить створити умови для успішного економічного розвитку країни, піднести її авторитет на міжнародній арені, забезпечити громадянам рівні можливості для максимальної самореалізації.

Ми пишемо свою історію, не відмежовуючи її від загальноєвропейського контексту, оскільки доля нашого народу щільно переплетена з долями наших європейських сусідів. Для прискорення процесу євроінтеграції конче необхідно проаналізувати попередній досвід співробітництва з Європою, визначити помилки і прорахунки, конструктивні взаємовідносини і досягнення, які мали місце упродовж попередніх століть. Дана наукова розвідка присвячена проблемі висвітлення реалій європейського життя на сторінках публіцистичної періодики Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст., що дає можливість з'ясувати, як сприймали і розуміли Європу мешканці держави, у кордонах якої тривалий час перебували українські землі.

Цей період позначився вражаючими результатами модернізації в країнах Західної Європи, де в основних рисах сформувалося індустріальне суспільство і тривали прогресивні соціально-економічні, політичні і духовно-культурні перетворення. Російська імперія намагалася повторити успіх західних сусідів, пильно стежачи за усіма змінами тогочасного життя за кордоном. Проте шлях її капіталістичного розвитку виявився довгим і звивистим, з великою кількістю перешкод, контрреформ і спротивом значної частини населення. Зміни потребували не тільки державної ініціативи, але й широкої суспільної підтримки. Масштабний суспільний дискурс мав допомогти не тільки контролювати державну політику, але і стимулювати владні інституції до назрілих реформ.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. роль дзеркала суспільного життя, рупора громадської думки, потужної зброї у виснажливій війні за прогрес і вдосконалення та, безумовно, своєрідного «вікна в Європу» відігравала друкована продукція масового споживання – публіцистична періодика. Завдяки доступності внаслідок зростання загального рівня життя та

освіченості громадян, здешевлення технології виробництва, вдосконалення засобів комунікації для транспортування, розширення мережі торгівельних закладів і бібліотек газети та журнали різноманітної тематики й обсягів почали виходити великими накладами і користувалися великим попитом у різних верств населення. Якщо на 1853 р. в Російській імперії виходило 66 журналів російською мовою, то у 1903 р. їх нараховувалося близько 250 із загальної кількості періодичних видань, яка оцінювалася у 800 найменувань. Так, з 30-х рр. XIX ст. в Російській імперії поширюється «енциклопедичний» тип «товстого журналу», з середини XIX ст. – «публіцистичний», а згодом популярним став «тонкий щотижневик», який поєднав у собі переваги щоденної газети та об'ємного журналу, що виходив щомісяця [25; 38, с. 115]. Саме такі періодичні видання публіцистичного змісту як правило найбільше цікавили пересічного передплатника. Мова не йтиме про спеціальні видання або щоденні газети останніх новин, в центрі нашої уваги в основному журнали, які передплачували родини, що чекали на різнопланові статті, поетичні та прозові художні твори, іншими словами – на приємне інтелектуальне дозвілля для усіх без винятку членів сім'ї.

Якою Європа постала перед очима вдумливих, допитливих, вимогливих читачів? Наскільки вони її знали і розуміли? Яку інформацію хотіли знайти і для чого? Відповіді на ці питання можна отримати лише з публікацій журналістів, які готували їх, переповідаючи власні враження від перебування в європейських країнах або аналізуючи зарубіжну пресу. Їм доводилося бути справжніми дослідниками, філософами, психологами, щоб знайти найцікавіше, найважливіше, найдостовірніше і подати в оптимальному для сприйняття форматі, орієнтуючись на дуже строкату аудиторію.

Мешканці імперських губерній – представники аристократії, буржуазії, середнього класу – у ті часи були прекрасно обізнані у європейських справах, знали на політиці, економіці, останніх наукових досягненнях, особливостях освіти і культури, моди і мистецтва, побуту і стилю європейського життя. За кордон їздили відпочивати, навідувати рідних, вчитися, лікуватися, працювати, у творчих, наукових, комерційних справах. Про це красномовно свідчать архівні документи, нарративні джерела та епістолярія. З-за кордону рідним писали листи про свої враження від подорожі, вкладаючи картки, листівки, світлини з мальовничих місць старовинної Європи [44, с. 173–197].

За тематикою висвітлення новин з Європи усі матеріали, що пропонувалися на сторінках публіцистичної періодики Російської імперії зазначеного періоду, можна умовно поділити на наступні категорії: нариси з історії європейських країн; огляди політичних новин (окремих країн та міжнародних відносин); інформація з галузі економіки; описи міст, туристичних об'єктів, в тому числі курортів і санаторіїв; останні досягнення науки, техніки, освіти та культури; події духовно-релігійного життя; біографіка; культура повсякденності; гендерна проблема; а також корисні поради та реклама. На особливу увагу заслуговує тема війни і миру, яка все частіше почала обговорюватися в російських журналах на початку XX ст., демонструючи мілітаризацію масової свідомості у переддень Великої війни.

Характеризуючи основні проблеми, які висвітлювалися в найбільш поширених серед передплатників виданнях, слід зазначити, що статті на політичні теми цікавили здебільшого чоловічу читацьку аудиторію. Мода, традиції, правила світського спілкування передбачали високий рівень політичної культури чоловічої половини населення, оскільки саме події політичного життя було прийнято обговорювати під час бесід, які відбувалися у різному товаристві, у різних місцях, за різних обставин. З періодики черпали інформацію про ротації в європейському політикумі, парламентські будні, скандали, реформи, закони, візити [32; 45] і т. п.

Сфера міжнародних відносин також завжди була в центрі уваги, оскільки період другої половини XIX – початку XX ст. ознаменувався бурхливими подіями в Європі, яка пережила «весну народів», період жорсткої реакції 50-х рр., цілу низку війн та загострення колоніальних протиріч. Утворювалися військово-політичні блоки, країни конкурували на світовому ринку, водночас Європа спостерігала за укладанням династичних шлюбів і важливих міжнародних договорів, проведенням зустрічей на найвищому рівні, інтригами, міжнародними кризами, шпигунськими іграми тощо [7; 16; 19; 37].

Економіка ставала так само об'єктом уваги переважно чоловіків, які найчастіше були єдиними годувальниками, від них залежало фінансове благополуччя родини. Отже, біржові новини, звістки про проведення виставок, ярмарків, відкриття покладів природних копалин, вдосконалення технологій виробництва, заснування нових банків, торгівельних закладів, вплив соціального законодавства на стан окремих галузей промисловості [49; 53] і т. д. викликали щиро зацікавленість у прагматичних і підприємливих читачів.

Для тих, хто ніколи не був в тій чи іншій країні, регіоні, місті, або збирався їх відвідати, або бував і тому цікавився деталями, готували матеріали, які містили відомості про статистику, видатні пам'ятки архітектури, умови проживання, особливості, які зараз прийнято називати «душею», «візитною карткою», символом певного місця на мапі [6; 10; 54]. Писали про нові готелі, ресторани, транспортні засоби [4; 27; 36; 39]. Найбільший інтерес становили столиці, наприклад, Лондон, Париж, Берлін [3; 23].

Будь-хто з тих, кому до рук потрапляли «товсті» і «тонкі» журнали, ніколи не оминали статті про останні досягнення науки і техніки. Вони дивували, захоплювали, навіювали мрії, надії, страхи, захват перед величчю людського розуму. У той час щиро вірили у безмежну силу пізнання, у безмежні можливості мозкової діяльності, у неминуче вирішення усіх проблем людства. Російські читачі залюбки дізнавалися про відкриття європейських вчених та винахідників. Особливо надихали успіхи у дослідженнях щодо засобів комунікації, будови речовин, медицини та охорони здоров'я [21; 28; 29; 41; 46; 48; 51; 56] тощо.

Увага до освітніх новацій була обумовлена прагненням турботливих батьків дати дітям найкращу освіту, відповідно і перспективи для майбутнього щасливого і успішного життя. Молодь читала про провідні університети, модних професорів, нові курси, оскільки могли удосконалити свої знання в європейських вишах, слухати публічні лекції під час літніх вакацій [56].

Особлива увага була прикута до новинок в жіночій освіті, бо саме в останній третині ХІХ ст. європейські університети відкрили свої двері для представниць прекрасної, але від того не менш розумної статі.

Свіжих фактів з життя мистецької еліти Європи, нових творів, нових поглядів на красу і правду життя вимагали мільйони людей, які втомилися від усталених стандартів, набридлих канонів, задушливих заборон. У часи творчих пошуків, зміни європейської естетичної концепції, виникнення дивовижних стилів, течій і напрямків в мистецтві читачі чекали на сміливі експерименти, якими була багата європейська духовна майстерня. В кожному номері кожного періодичного видання обов'язково містилися художні твори, новини мистецького світу – нові вистави, літературні твори, концерти і т. п.

Слід зазначити, що журнали для широких читацьких кіл не оминали увагою постаті видатних, цікавих, успішних людей, які завжди були взірцем для наслідування, зразком виховання для молоді. Біографічна інформація регулярно подавалася в контексті ролі особи в історії. Характеризувалися життя, діяльність, доля, особисті якості чоловіків і жінок, монарших осіб, високих чиновників, вчених, військових, талановитих і творчих людей [11; 12; 24].

Дуже популярною темою можна також вважати культуру повсякденності, яка включала публікації з питань краси і моди, облаштування житла, тривалості життя, культури харчування, організації дозвілля і т. п. [31]. Це було пов'язано з цілком природним бажанням людини жити краще, комфортабельніше. Максимальна незалежність від несприятливих погодних умов, шкідливих факторів тогочасного міста [15; 35], безпека від води, вогню та інших стихій, зручне опалення [33], освітлення [30], функціональний інтер'єр житлових приміщень [34] означали щоденну радість і довголіття, що спонукало вивчати досвід провідних європейських країн на тлі невирішених комунальних проблем в Російській імперії [2; 8; 18]. Турбота про здоров'я близьких штовхала читачів, особливо жінок, берегинь домашнього вогнища, вдумливо знайомитися з останніми висновками вчених, лікарів-гігієністів про користь чи шкідливість тих чи інших продуктів, блюд, дієт для організації правильного раціону харчування родини [14; 40; 43]. Зростання темпу життя, особливо в індустріальному місті, загроза депресій [50], психозів [42], наркоманії, алкоголізму, самогубств внаслідок цього провокували у пересічних громадян Російської імперії бажання зрозуміти, як захиститися [9; 20]. В цьому допомагали статті про правильну організацію дозвілля, здоровий відпочинок – фізичний та інтелектуальний у країнах Західної Європи, які перші відчули на собі наслідки прискорення життя.

На межі ХІХ – ХХ ст. увага як російської, так і всієї світової громадськості була прикута до гендерної проблема в зв'язку з надзвичайними успіхами жіночого руху за рівноправність із чоловіками [17; 22]. Саме європейський досвід прискорив процес жіночої емансипації. Приклади європейських жінок, які стали першими в історії жінками адвокатами, лікарями, університетськими викладачами, нобелівськими лауреатами, тобто здобули право навчатися і працювати поряд із чоловіками, надихали жіноцтво

Російської імперії на подальшу боротьбу за рівність у родині, у навчанні, професійній і політичній діяльності [1; 5; 53].

І нарешті важливою рисою ставлення російської публіцистики до Європи і пов'язаного з нею майбутнього на початку ХХ ст., безперечно, можна вважати милітаризацію масової свідомості, яка полягала у надмірній увазі до міжнародних проблем, протистояння військово-політичних блоків в Європі, локальних конфліктів [13; 47], характеристики стану бойової готовності окремих європейських країн, різного роду військових навчань і маневрів [57]. Жителів Російської імперії поступово і наполегливо готували до Великої війни, переконуючи в месіанській ролі російського народу в історії Європи та світу. Коли у 1914 р. почалася Перша світова війна, вона не викликала суттєвого здивування та обурення, її сприймали як даність, як долю, як хрест, який треба гідно винести. Війна оселилася в головах людей задовго до її першого пострілу.

Отже, Європа для пересічного мешканця Російської імперії не була такою вже далекою і незбагненою. Вона була в житті багатьох людей, частиною їхнього світогляду, повсякденності, нормальною складовою минулого і майбутнього. На неї дивилися з цікавістю, подекуди із заздрістю, недовірою, осудом і страхом. Проте охоче вивчали, товаришували, торгували, конкурували, позитивно сприймаючи «перші ластівки» процесу, для якого сьогодні використовують термін «євроінтеграція». Публіцистична періодика Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є прекрасним підтвердженням цієї тези і джерелом для вивчення даної проблеми.

Джерела та література:

1. А. П. Філософова // Нива. – 1901. – № 21. – С. 403–404.
2. Автоматический пожарный сигнал // Нива. – 1899. – № 2. – С. 38–39.
3. Аллея побед в Берлине // Нива. – 1901. – № 52. – С. 802–804.
4. Беспроволочный телеграф к услугам публики // Литературное и популярно-научное приложение Нивы. – 1905. – № 3. – С. 555.
5. Берта фон-Зуттнер // Нива. – 1914. – № 30. – С. 594–595.
6. Болье, фон Г. Домик с геранью / Г. фон-Болье // Ежемесячные литературные и популярно-научные приложения Нивы. – 1902. – № 5. – С. 499–531.
7. Борецкий – Бергфельд Н. Современная Испания. Исторический очерк / Н. Борецкий-Бергфельд // Новое слово. – 1909. – № 10. – С. 6–10.
8. Борьба против шума // Новое слово. – 1909. – № 7. – С. 149.
9. Борьба с пьянством в Норвегии // Ежемесячные литературные приложения Нивы. – 1894. – № 10. – С. 380–381.
10. В Швеции // Мир Божий. – 1901. – № 3. – с. 42–44
11. Вдовствующая германская императрица Виктория // Нива. – 1901. – № 31. – С. 521–522.
12. Вильгельм II. (По поводу 25-летия со дня вступления на престол) // Нива. – 1913. – № 26. – С. 515–517.

13. Во что обходятся человечеству войны? // Литературное и популярно-научное приложение Нивы. – 1904. – № 12. – С. 723–725.
14. Вред от соли // Новое слово. – 1909. – № 11. – С. 148.
15. Гордон Г. И. Борьба с пылью и уличным дымом / Г. И. Гордон // Литературное и популярно-научное приложение Нивы. – 1909. – № 8. – С. 552–564.
16. Женевская конвенция. К 50-летию со дня ее подписания // Нива. – 1914. – № 34. – С. 680.
17. Женское равноправие и будущий общественный строй // Новое слово. – 1909. – № 6. – С. 6–19.
18. Жилые дома усовершенствованной конструкции // Вестник иностранной литературы. – 1894. – Кн. III. – С. 243.
19. Испанский кризис // Мир Божий. – 1901. – № 3. – С. 46–48.
20. Кабатчики и питейное дело в Англии // Ежедневное Новое время. – 1880. – Т. VIII. – С. 704.
21. Как дожить до 100 лет? // Ежемесячные литературные и популярно-научные приложения Нивы. – 1905. – № 1. – С. 176–177.
22. Левинсон-Лессинг Ф. О главных факторах женского движения (Идеалистические и экономические стимулы) / Ф. Левинсон-Лессинг // К свету. – СПб.: Типография И. Н. Скороходова, 1904. – С. 390–427.
23. Лондон // Новое слово. – 1909. – № 8. – С. 147.
24. Макс фон-Петтенкофер // Мир Божий. – 1901. – № 3. – С. 38–40.
25. Манохина С. Я. История русской журналистики начала XX ст. / С. Я. Манохина. – М.: Флинта, Наука, 2004. – 368 с.
26. Моторный конгресс // Новое слово. – 1909. – № 6. – С. 148.
27. Новая электрическая железная дорога из Парижа в Версаль // Нива. – 1901. – № 27. – С. 476.
28. Новые данные об эпидемическом cerebro-спинальном менингите // Ежемесячные литературные и популярно-научные приложения Нивы. – 1905. – № 9. Сентябрь. – С. 135–137.
29. Новые победы медицины // Ежемесячные литературные и популярно-научные приложения Нивы. – 1905. – № 7. Июль. – С. 470–472.
30. Освещение газом // Живописное обозрение. – Т. I (1835–1836). – С. 323–326.
31. Павленко Л. Нові тенденції в організації житлового простору у країнах Європи та США у публіцистичній періодиці Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Чернігів, 2015. – Вип. 134. – Серія: Історичні науки. – № 11. – С. 194–202.
32. Перемена царствования в Англии // Мир Божий. – 1901. – № 3. – С. 36–38.
33. Переносные печи в роли отравительниц // Вестник иностранной литературы. – 1894. – Кн. III. – С. 241–242.

34. Пестрядь. Мелкие заметки и известия художественные, литературные, драматические, музыкальные и исторические // Новое слово. – 1909. – № 10. – С. 155–159.
35. Пестрядь. Мелкие заметки и известия художественные, литературные, драматические, музыкальные и исторические // Новое слово. – 1909. – № 5. – С. 155–157.
36. Подземная железная дорога в Париже // Нива. – 1901. – № 4. – С. 71–76.
37. Политический юмор. Современная история в карикатурах // Новое слово. – 1909. – № 11. – С. 123–124.
38. Попов П. И. В Америке. Очерки американской жизни, по личным наблюдениям автора, прожившего в Америке безвыездно двадцать три года (1872–1895) / П. И. Попов. – СПб.: Издательство О. Н. Поповой, 1906. – 324.
39. Прорытие Симплонского туннеля // Нива. – 1901. – № 33. – С. 547–548.
40. Рейнгардт Л. Питательное значение молока / Л. Рейнгардт // Литературное и популярно-научное приложение Нивы. – 1904. – № 10. – С. 274–298.
41. Роберт Кох о своих научных исследованиях в Южной Африке // Ежемесячные литературные и популярно-научные приложения Нивы. – 1904. – № 9. Сентябрь. – С. 147–148.
42. Розенбах П. Я. О причинах современной нервозности и самоубийстве / П. Я. Розенбах // Новое слово. – 1909. – № 11. – С. 41–47.
43. Сахар, как пищевой продукт // Ежемесячные литературные и популярно-научные приложения Нивы. – 1905. – № 9. Сентябрь. – С. 147–148.
44. Семейный альбом. Фотографии и письма 100 лет назад. – М.: Белый город, 2005. – 224 с.: ил.
45. Смитс Д. Королевские охоты в Индии / Д. Смитс // Новое слово. – 1914. – № 4. – С. 103–107.
46. Солнце и долговечность // Новое слово. – 1909. – № 7. – С. 148.
47. Статистика крови // Новое слово. – 1914. – № 4. – С. 150–153.
48. Танец на животе, как целебное средство // Вестник иностранной литературы. – 1894. – Март. – С. 245–246.
49. Успехи стеклянного производства // Ежемесячные литературные приложения при журнале «Нива». – 1894. – № 10. – С. 378–384.
50. Усталость // Литературное и популярно-научное приложение Нивы. – 1905. – № 5. – С. 149–150.
51. Утешительные вести из сферы бактериологии // Ежемесячные литературные и популярно-научные приложения Нивы. – 1902. – № 5. Май. – С. 747–748.
52. Ферстер Ф. Нравственное воспитание на Западе / Ф. Ферстер // Новое слово. – 1909. – № 7. – С. 86–92.
53. Финнов Н. М. Государственное страхование рабочих / Н. М. Финнов // Литературное и популярно-научное приложение Нивы. – 1905. – № 9. – С. 115–130.

54. Фрекс Ф. Новая мюнхенская Пинакотека / Фридрих Фрекс // Новое слово. – 1914. – № 4. – С. 90–94.
55. Чекин А. Женский труд в современном производстве / А. Чеков // Вестник Европы. – 1911. – № 11. – С. 296–314.
56. Шейер О. Студенческие дуэли / Оскар Шейер // Новое слово. – 1914. – № 4. – С. 101–102.
57. Шлиффен, ген. Современная война / Ген. Шлиффен // Новое слово. – 1909. – № 5. – С. 15–21.

Людмила Павленко

ПАНОРАМА ЕВРОПЕЙСКОЙ ЖИЗНИ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОЙ ПЕРИОДИКЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX СТ.

В статье анализируется тематика публицистических периодических изданий Российской империи второй половины XIX – начала XX в. с целью реконструкции комплексного представления читателей названной печатной продукции о реалиях жизни населения Европы того времени.

Ключевые слова: Европа, публицистическая периодика, европейский стиль жизни.

Розширена анотація

Дана стаття присвячена проблемі висвітлення європейської тематики у популярній в Російській імперії другій половині XIX – початку XX ст. публіцистичній періодиці. Розкривається роль зазначеної друкованої продукції у формуванні в читацької аудиторії уявлення про європейські реалії життя в контексті глибоких модернізаційних зрушень.

За тематикою висвітлення новин з Європи усі матеріали, що пропонувалися на сторінках публіцистичної періодици Російської імперії зазначеного періоду, можна умовно поділити на наступні категорії: нариси з історії європейських країн; огляди політичних новин (окремих країн та міжнародних відносин); інформація з галузі економіки; описи міст, туристичних об'єктів, в тому числі курортів і санаторіїв; останні досягнення науки, техніки, освіти та культури; події духовно-релігійного життя; біографіка; культура повсякденності; гендерна проблема; а також корисні поради та реклама. На особливу увагу заслуговує тема війни і миру, яка все частіше почала обговорюватися в російських журналах на початку XX ст., демонструючи мілітаризацію масової свідомості у переддень Великої війни.

Мешканці імперських губерній – представники аристократії, буржуазії, середнього класу – у ті часи були прекрасно обізнані у європейських справах, знали на політиці, економіці, останніх наукових досягненнях, особливостях освіти і культури, моди і мистецтва, побуту і стилю європейського життя. За

кордон їздили відпочивати, навідувати рідних, вчитися, лікуватися, працювати, у творчих, наукових, комерційних справах. Про це красномовно свідчать архівні документи, наративні джерела та епістолярія. Тому усі публікації, присвячені Європі, містили цінну і здебільшого достовірну інформацію з питань суспільно-політичного, соціально-економічного та духовно-культурного життя європейських країн.

Європа для пересічного мешканця Російської імперії не була такою вже далекою і незбагненою. Вона була в житті багатьох людей, частиною їхнього світогляду, повсякденності, нормальною складовою минулого і майбутнього.